

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ: ДО 20-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Степан Віднянський

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У статті розглядаються історичні особливості становлення зовнішньої політики незалежної України, перші кроки молодого української дипломатії щодо забезпечення її міжнародного визнання у 1990–1991 рр.

Ключові слова: *Україна, незалежність, зовнішня політика, міжнародне визнання.*

Двадцять років, що минули із часу утворення незалежної України, досить переконливо довели, що найскладнішим напрямом українського державотворення виявилися формування зовнішньополітичної стратегії й реалізація адекватної національним інтересам зовнішньої політики у динамічному і взаємопов'язаному глобалізованому світі. Вони стали показником й того, що, на превеликий жаль, зовнішня політика України впродовж майже всього періоду її незалежності залишалася заручницею складних внутрішньополітичних процесів. Тому заслуговує на увагу аналіз перших, багато в чому обнадійливих кроків української дипломатії, що дають можливість з'ясувати особливості становлення зовнішньої політики незалежної України.

Україна стала незалежною державою в умовах, коли світ радикально змінився. Певною мірою можна стверджувати, що її суверенізація відбулася завдяки цій системній трансформації. Набуття Україною незалежності кардинально змінило геополітичну мапу світу. У ХХ ст., після закінчення Першої світової війни 1918 року, розпаду існуючих до її початку світових імперій і розколу Європи після Другої світової війни 1945 року на два антагоністичні воєнно-політичні блоки, крах Радянського Союзу й здобуття незалежності України та інших союзних республік стали третьою за значенням історичною подією, що докорінно перекроювала стратегічні вибудовування Старого Світу в прямому й переносному сенсі. Зокрема видатний американський політолог Зб. Бжезинський з приводу цього заявив:

«Я вважаю незалежність України подією великого міжнародного значення... незалежна Україна по-новому визначає кордони Європи, сучасна Україна перетворює Росію на національну державу. Це надзвичайно важливі зміни»¹.

Відродження і становлення незалежної України синхронізувалось у часі з періодом закінчення «холодної війни» й започаткуванням так званого нового міжнародного порядку в умовах прискореної глобалізації світу, внаслідок чого наша країна опинилася в епіцентрі масштабних геополітичних зрушень. Це поставило Україну перед стратегічним викликом — ефективною адаптації до об'єктивно існуючих умов сучасної системи міжнародних відносин. Основним завданням національної держави стає забезпечення конкурентної спроможності у жорстко прагматичних обставинах, адже процес глобалізації досить відчутно обмежує свободу маневру керівних кіл новоутворених держав, і не лише на пострадянському просторі. Складність цього перехідного періоду від «холодної війни» до нового світового порядку, з притаманними йому суперечностями і співіснуванням елементів нової й залишків попередньої епохи зумовили певні особливості становлення зовнішньополітичного курсу незалежної України.

Насамперед слід зазначити, що нова незалежна країна, територія якої дорівнювала території Франції і населення якої становило 1991 року 52 млн. осіб, а економічний і культурний потенціал давав підстави сподіватися на швидке входження до групи найрозвинутіших європейських держав, постала перед низкою проблем, на розв'язання яких в Європі знадобилися століття. Йшлося про створення національних державних інституцій і структур, відновлення національно-культурної ідентичності українців і формування політичної нації, перехід до ринкової економіки й побудову громадянського суспільства, створення нової системи суспільних відносин і правової й демократичної держави. Водночас формування справді глобальної системи міжнародних відносин висувало імперативи оформлення чіткого кола українських інтересів у різних регіонах світу, виділення зовнішньополітичних пріоритетів і ключових партнерів і самоствердження України у світовій політиці.

Отже, Україні з перших днів незалежності доводилося паралельно вирішувати принаймні два стратегічно важливих завдання. З одного боку, розбудовувати справді суверенну національну державу, а з іншого, — одночасно включатись до різних інтеграційних об'єднань, що суттєво впливають на сучасні міжнародні відносини.

Успішний розвиток будь-якої держави, як відомо, визначається збалансованістю і взаємозв'язком її внутрішньої й зовнішньої політики. Із огляду на це, досвід українського державотворення не може бути абсолютно унікальним, а має враховувати загальносвітові тенденції. Власне це ми й спостерігаємо впродовж усіх двадцяти років побудови нашої незалежної

держави, коли Україна неодноразово стикалась із складним синтезом внутрішніх і зовнішніх проблем. Однак, якщо практичне здійснення внутрішньої політики первісно мало змогу опертися на певні традиції організації державного життя, інтелектуальний і фаховий потенціал суспільства, рівень управлінської культури, то у здійсненні самостійної зовнішньої політики такий досвід був практично відсутній. До того ж, на момент здобуття незалежності Україна була фактично невідомою світові.

Розвиваючись у повоєнні роки у принципово відмінних від інших країн світу параметрах як частина наддержави, якою був за часи біполярної системи міжнародних відносин СРСР, звичайно, апіорі Україна була неготова відразу пристосуватися до нових реалій постмодерної системи міжнародних відносин, що почала формуватися після завершення «холодної війни». Окрім того, будучи впродовж багатьох років представленою на міжнародній арені, зокрема в Організації Об'єднаних Націй, українська дипломатія практично жодного кроку не робила самостійно, а лише слідувала у фарватері радянської зовнішньої політики. Звідси відомий парадокс перших років незалежності — маючи власних дипломатів, Українська держава ще не мала власної зовнішньополітичної концепції. Тому, відкриваючи себе світові, суверенна Україна змушена була витворювати й свою власну самостійну зовнішню політику. Упровадження її в життя супроводжувалося дією об'єктивних чинників, що визначали складні й суперечливі процеси глобального рівня й тенденції сучасного суспільного розвитку. Застосовуючи відому формулу родоначальника концепції «політичного реалізму» в міжнародних відносинах Г. Морґентау, «зовнішньополітичний потенціал» чи «сила держави», зміст, мета й вектори її геополітичної орієнтації залежать від багатьох факторів: геополітичного статусу держави, кількості населення та його інтелектуального потенціалу, типу політичного режиму та ідеологічної орієнтації правлячих політичних сил і опозиції, ступеню зрілості інститутів громадянського суспільства, воєнного потенціалу й рівня соціально-економічного розвитку, наявності природних ресурсів тощо, а також від адекватного відображення зовнішньою політикою глобальних тенденцій світового розвитку.

Застосовуючи цю формулу до України, можна стверджувати, що реальна «сила держави» на етапі її становлення була не такою вже суттєвою, у кращому разі Україну можна було віднести до напівпериферійних середніх країн. Наприклад, незважаючи на досить вагомий частку республіки в економіці СРСР, — сільськогосподарське виробництво становило 23,5%, промисловість — 16,9% загальносоюзних обсягів, — щодо неї проводилася по суті колоніальна політика. Промовистим є, наприклад, такий факт: напередодні розпаду СРСР Українська РСР контролювала лише 5% свого валового національного продукту².

Отже, становлення нової, самостійної зовнішньої політики, що відповідала б національним інтересам, стало одним із першочергових завдань у розбудові суверенної, демократичної, незалежної Української держави. Перед новою українською політичною елітою з надзвичайною гостротою постало питання теоретичного осмислення місця держави в сучасній системі міжнародних відносин і напрацювання концептуальних засад її зовнішньої політики. Утім, як зазначав перший міністр закордонних справ незалежної України А. Зленко (липень 1990 р. — серпень 1994 р.), «вироблення нової доктрини міжнародних відносин з перших кроків ускладнювалося цілою низкою об'єктивних чинників і тривалий час українська зовнішньополітична доктрина потерпала від дещо спрощених підходів до її визначення та від недостатньо розробленої теоретичної бази»³.

Історіографія предмета, що розглядається у нашій статті є великою за обсягом. Тому наш підхід до історіографічного аналізу ґрунтується на висвітленні ключових праць діаметрально ідеологічно орієнтованих українських науковців і політичних діячів, які презентують максимально широкий спектр позицій щодо зовнішньої політики України.

Узагальнення історичного досвіду формування зовнішньої політики України на різних етапах історії було здійснено до десятиліття незалежності у фундаментальній академічній праці колективу вітчизняних істориків «Нариси з історії дипломатії України». Вказана праця задає парадигму наукового аналізу багатьох питань, що порушуються у нашій статті. Автори поєднують глибину історичного аналізу з оригінальною концепцією, що доводить тяглість процесу вітчизняної дипломатичної діяльності, незважаючи на втрату незалежності й державної та міжнародної суб'єктності на різних історичних етапах⁴. Аналогічне титанічне завдання спробували вирішити й автори індивідуально. З нашого погляду, найбільш вдала така спроба належить перу О. Івченка. У його монографії показано історичну ретроспективу й сучасний стан України у системі міжнародних відносин. Однак, на нашу думку, у цій науковій праці недостатньо уваги приділено проблемі взаємовпливу між внутрішньої й зовнішньої політикою держави, причому не лише за умов глобалізації, а фактично на всіх історичних етапах⁵.

Завдання персоніфікації вітчизняної дипломатичної історії вирішують у своїх працях В. Головченко, В. Матвієнко, Д. Табачник. Підхід до висвітлення української дипломатії в особах є досить продуктивним. Він дає можливість побачити не лише дію «об'єктивних» факторів міжнародних відносин, а й краще зрозуміти персональний внесок різних вітчизняних дипломатів у зовнішню політику України⁶. Перші кроки дипломатії незалежної України, зокрема деякі маловідомі й характерні факти історично складного і доленосного періоду української історії після проголошення

незалежності висвітлює у своїх спогадах один із найдосвідченіших кадрових вітчизняних дипломатів Б. Корнєєнко⁷.

У цьому контексті науковий інтерес становлять праці відомого українського дипломата А.М. Зленка. Як колишній міністр закордонних справ, він крізь призму власного досвіду й досягнень історичної науки пропускає новітній період зовнішньої політики України. Зокрема досвід перших десяти років незалежності відзеркалено в оригінальній монографії й збірнику виступів, промов і статей А. Зленка⁸. Своєрідним доповненням цих праць є також підготовлений ним навчальний підручник «Зовнішньополітична стратегія і дипломатія України». Автор схиляється до ідеї проведення прагматичної багатовекторної зовнішньої політики України⁹.

Альтернативна позиція стосується обґрунтування пріоритетності європейського напрямку зовнішньої політики України. Цей підхід поєднує вітчизняні національні інтереси й безпеку. Яскравий приклад такого наукового аналізу представлений у численних публікаціях С. Василенко, В. Горбуліна, О. Ковальнової, Г. Перепелиці, Л. Чекаленко та інших вітчизняних авторів¹⁰. Великий масив наукової літератури присвячено дослідженню взаємозв'язку різних аспектів національної безпеки України та її зовнішньої політики. О. Данільян, наприклад, розглянув суть, структуру та напрями реалізації національної безпеки України. Звичайно, масштаб однієї монографії не дав можливість висвітлити всі аспекти згаданої системної проблеми, але дав можливість автору викласти власний концептуальний підхід¹¹.

Справжній інформаційний вибух у дискусіях з приводу зовнішньополітичних орієнтирів України відбувся на хвилі помаранчевої революції 2004 р. Звичайно, це питання залишалось у фокусі уваги вітчизняних науковців і дипломатів увесь час, але воно актуалізувалося за умов загострення зовнішніх і внутрішніх викликів. Зокрема впливу традиційних і новітніх тенденцій розвитку міжнародної системи у постбіполярному світу на формування й розвиток системи зовнішньої політики України присвячено колективну працю істориків-міжнародників Київського національного університету імені Тараса Шевченка за редакцією Л. Губерського¹². Відомий український діаспорний науковець Б. Осадчук, аналізуючи проблеми вітчизняної геополітичної орієнтації, наголошує, що пріоритетним має бути європейський вектор¹³. Натомість В. Литвин у монографії «Україна: Європа чи Євразія?» зазначає, що вибір геополітичної орієнтації залежить не лише від зовнішньополітичних імперативів, а й внутрішньополітичних потреб. Причому на різних етапах історії ці потреби закономерно змінюються¹⁴.

Показовим у цьому сенсі є заочна дискусія, що розгорнулася між відомими і впливовими радниками з міжнародних питань доби прези-

дентства Л.Д. Кучми — А. Гальчинським та А. Орлом. Зокрема А. Гальчинський звертає увагу на ключову тезу своєї концепції — непросте геополітичне становище України, розташованої на перехресті різних геостратегічних інтересів. Водночас автор надає перевагу європейським та євразійським пріоритетам зовнішньої політики України¹⁵. Однак недолюга спроба реалізації одновекторної зовнішньої політики з орієнтацією на Захід у 2005–2009 рр. викликала загострення українсько-російських відносин. Причини цього у своїх публіцистичних статтях розглянув А. Орел¹⁶. Він однозначно стверджував, що «суперництво з Москвою смерті подібно»¹⁷. Цю тезу менш критично, але на конкретних прикладах діяльності нової влади обстоює й колишній президент України Л. Кучма. Загалом його книга «Після майдану» досить обґрунтовано доводить факт неоднозначності зовнішньополітичних орієнтирів влади, що прийшла після помаранчевої революції¹⁸.

У центрі суспільно-політичних та історіографічних дискусій залишаються проблеми теорії й практики європейської та євроатлантичної інтеграції України у конкретних геополітичних умовах сучасності. Офіційний нейтральний позаблоковий статус України може розглядатися по-різному. За однією версією, це є елемент стратегічної невизначеності України¹⁹. Триває наукова дискусія з питання визначення причин такого стану речей. Досить популярною є думка про те, що однією з важливих причин цього явища є боротьба Росії та Заходу (в широкому сенсі цього поняття) за впливи на Україну²⁰. Звичайно, насамкінець, нехай і слабка, але реальна міжнародна підтримка нейтрального статусу України зумовлюється її стратегічною роллю як транзитного постачальника російського газу в Європу. Таким станом порушуються досить серйозні завдання перед українською енергетичною дипломатією²¹.

Чимало науковців і представників політичної еліти України погоджуються з тезою про необхідність врахування цих об'єктивних імперативів у формуванні стратегії європейської інтеграції України²². Цю позицію переконливо обґрунтовує В. Копійка у монографії про досвід розширення Європейського Союзу 2004 р. та інтереси України²³. Водночас розгляд України як «запасного гравця Європи» концептуально виводить її за межі об'єднаної Європи, що є, з нашого погляду, помилковою тезою²⁴.

Більш концептуально виваженою є історіографічна теза про доповнюваність Європи саме Україною, зокрема й через регіональне лідерство України у Центрально-Східній Європі²⁵. Однак будь-які реалістичні зовнішньополітичні стратегії мають спиратися на раціональний науковий аналіз і враховувати максимально широкий комплекс різних факторів, що заважатимуть, або сприятимуть реалізації того, або іншого зовнішньополітичного вибору. Зокрема на цьому слушно наголошує у своїй монографії

О. Горенко²⁶. Загалом навіть на підставі ретроспективного аналізу історіографії можна свідчити про продуктивність дискусій щодо стратегічного вибору зовнішньої політики України.

З нашого погляду, показовими й водночас історично дуже важливими і сповненими подій відрізком часу були 1990–1991 рр. — багато в чому драматичний, суперечливий і надзвичайно бурхливий період «суверенізації», або підготовки до становлення суб'єктності України в міжнародних відносинах, аналіз якого дає можливість більш повного з'ясування сьогоденнішніх проблем зовнішньополітичної діяльності нашої держави.

Перші кроки, спрямовані на те, щоб концептуально визначитися у сфері зовнішньої політики, були зроблені ще навесні 1990 р., коли 29 квітня колегія Міністерства закордонних справ Української РСР розглянула питання «Про участь МЗС УРСР у розробці концепції діяльності УРСР на міжнародній арені в нових умовах». Сам факт розгляду цього питання у такій постановці набував симптоматичного значення. У доповіді з цього питання зокрема зазначалося, що в основу такої концепції має бути покладено новий розподіл обов'язків між загальносоюзним і республіканськими зовнішньополітичними відомствами. Підкреслювалося, що республіка матиме більше можливостей для встановлення двосторонніх відносин. Особливо наголошувалося на тому, що слід наполегливо боротися проти централізованості й монополії з боку союзних відомств у зовнішній політиці. Щоправда, обговоренням цього питання тоді й обмежились. Москва не могла допустити, щоб союзні республіки отримали реальні важелі для визначення й реалізації зовнішньої політики, яка б відповідала національним інтересам суб'єктів Союзу.

Символічними у цьому сенсі були й результати союзно-республіканської науково-практичної конференції «Загальноєвропейське співробітництво і союзні республіки», що відбулась у столиці України 27 лютого — 2 березні 1990 р. Зокрема на конференції обговорювались актуальні політичні, економічні, міжнародно-правові, гуманітарні питання зовнішньополітичної діяльності й були розроблені практичні рекомендації по здійсненню суверенних прав республік у міжнародних відносинах, об'єднанню зусиль і найбільш раціональному використанню їх потенціалу в загальноєвропейському процесі, розвитку співпраці на континенті. Цими питаннями мав займатися створений у Міністерстві закордонних справ СРСР Відділ союзних республік. Передбачалась більш широка участь представників республік у діяльності радянських посольств і консульств за кордоном, а також міжнародних організацій, що мали вплив на загальноєвропейську співпрацю та деякі інші конкретні заходи²⁷. Однак відчутних змін не відбулось. Усе, що стосувалось участі республік у зовнішніх відносинах, залишалось у віданні центральних союзних органів.

Характерним у цьому контексті був і такий факт. У червні 1990 р. колегія МЗС УРСР розглянула питання «Про деякі зміни у протокольній практиці». Гостру дискусію викликала назва майбутнього документа. Було запропоновано зокрема таку назву: «Державний протокол УРСР». Лунали й інші пропозиції. Зрештою, зійшлися на варіанті назви документа, запропонованому тоді першим заступником міністра закордонних справ А. Зленком: «Про протокольну практику УРСР». Іншого, за тих історичних умов, мабуть, і не могло бути. Водночас слід наголосити, що значення самого порушення згаданих питань та їх обговорення неможливо переоцінити. Сміливі на той час ідеї, думки і пропозиції щодо приведення зовнішньополітичної діяльності тоді ще УРСР відповідно до національних інтересів республіки стали важливою частиною інтелектуального й політичного досвіду, що відіграв вагомий роль у подальшому розвитку державотворчих процесів в Україні.

Сказане стосується не лише виконавчої, а й законодавчої гілки влади. Законотворча діяльність обраної у березні 1990 р. вперше демократичним шляхом Верховної Ради УРСР у галузі зовнішньої політики була важливою складовою механізму розроблення і забезпечення міжнародної правосуб'єктності України. Безпосередню практичну роботу в цьому напрямі здійснювала комісія у закордонних справах Верховної Ради. Саме на її засіданні 28 червня 1990 р. прийнято рішення, згідно з яким МЗС УРСР у двотижневий термін мало підготувати і внести на розгляд комісії пропозиції щодо законодавчого забезпечення зовнішньополітичної діяльності УРСР.

Напрацювання, ідеї та пропозиції, накопичені у процесі розгляду питань, пов'язаних із зовнішньополітичною діяльністю УРСР, створили підґрунтя для підготовки, бурхливого обговорення й триумфального схвалення Верховною Радою УРСР поіменним голосуванням 16 липня 1990 р. «Декларації про державний суверенітет України», якою проголошувалися «верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах»²⁸. Вона стала предтечею незалежності України і першим, надзвичайно важливим, кроком до її реального міжнародного визнання. Проголошені в Декларації основоположні принципи та основні політичні, економічні, соціальні завдання державотворення стали визначальними на всіх напрямках розбудови вільного демократичного суспільства, здійснення завдань внутрішньої й зовнішньої політики суверенної Української держави. Її принципові положення зокрема стали головними орієнтирами зовнішньополітичної діяльності УРСР до прийняття Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року.

Реалізуючи свій суверенний статус у міжнародних відносинах, Україна виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування. Урочисто

проголосивши про свій намір стати у майбутньому постійно нейтральною, позаблоковою і неядерною державою, Україна заявила про свою рішучість активно сприяти зміцненню загального миру і міжнародної безпеки. Принципове значення мало положення Декларації про безпосередню участь України у загальноєвропейському процесі та європейських структурах. Включаючись у загальну систему міжнародних відносин, що почала формуватись у нових умовах і на нових принципах, Україна визнала перевагу загальнолюдських цінностей і пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права.

Треба зазначити, що у період від схвалення Декларації до проголошення Акта незалежності, а також проведення референдуму і перших виборів Президента України 1 грудня 1991 р. керівництво зовнішньою політикою здійснювалося Верховною Радою України. І в цьому був свій сенс. Адже на той час, в умовах загострення загальної політичної ситуації в країні, обраний у березні 1990 р. вперше демократичним шляхом український парламент був єдиним органом державної влади, що виступав і діяв від імені всього народу.

Після ухвалення Декларації про державний суверенітет України під тиском громадськості й демократичних, націонал-патріотичних сил у парламенті Верховна Рада почала обережне та обмежене наповнення її реальним змістом. Вплив колись всесильного політбюро ЦК Компартії України та її парламентської фракції на роботу Верховної Ради неухильно слабшав. Компартія України дедалі більше втрачала свою монопольну позицію у засобах масової інформації. Водночас в українському суспільстві катастрофічно падали інтерес і довіра до офіційних видань та пропаганди взагалі. Тим часом Верховна Рада, потіснивши ЦК Компартії України, остаточно посіла центральне місце у суспільно-політичному житті республіки. Вона, з одного боку, найточніше відображала динаміку політичної боротьби у суспільстві, а з іншого — стала своєрідним генератором громадських процесів. Зокрема 30 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР ухвалила принципове для українців рішення про повернення до України для продовження служби всіх солдатів Радянської армії, призваних з її території.

На засіданні комісії у закордонних справах Верховної Ради 23 липня 1990 р. на посаду міністра закордонних справ УРСР односторонньо було рекомендовано А. Зленка. 27 липня при затвердженні на цю посаду Верховною Радою він виклав і концепцію діяльності МЗС. Зокрема серед пріоритетних напрямів зовнішньополітичної діяльності було названо:

- необхідність переорієнтації зовнішньої політики, встановлення і розвиток безпосередніх двосторонніх відносин із державами, що мають пріоритетний, значний або спеціальний інтерес для України. Залучення республіки до міжнародної співпраці у політичній,

- торговельно-економічній, науково-технічній, культурній та інших галузях для забезпечення національних інтересів України;
- з урахуванням як політичних, так і економічних, і гуманітарних інтересів, зв'язків, що історично склалися, першорядне значення для України набуває європейський напрям зовнішньої політики, приєднання до загальноєвропейського процесу, оскільки Україна практично вилучена з регіональної багатосторонньої співпраці в Європі (за винятком участі в Європейській Економічній Комісії ООН). «Ми не вимагаємо для себе чогось надзвичайного, — наголошував А. Зленко. — Україна, як з політичної, так і з міжнародної точки зору, має всі підстави для поставки питання про безпосередню участь у європейському процесі»²⁹;
  - розвиток нормальних відносин з усіма країнами, але особливо це стосується безпосередніх сусідів України. Важливою передумовою таких взаємовідносин є підтвердження принципу недоторканності кордонів у повоєнній Європі, що історично склалися і знайшли своє закріплення у Гельсінському Заключному Акті. Україна виступає за закріплення цього принципу у двосторонніх відносинах із країнами Європейського континенту. Із сусідніми державами — укладення на певному етапі договорів про добросусідство, дружбу і співпрацю;
  - налагодження відносин із країнами, де проживає значна кількість громадян українського походження. Прагнути до того, щоб Україна стала притягальною силою для мільйонів українців, які живуть за її межами, налагоджувала свої відносини з ними по-новому, надаючи їм можливості для задоволення своїх культурних потреб, для реалізації природного потягу до своєї історичної батьківщини;
  - подальша активізація діяльності в ООН та інших міжнародних організаціях.

На основі Декларації Верховна Рада 3 серпня 1990 р. прийняла Закон «Про економічну самостійність Української РСР», реалізація якого мала стати матеріальним фундаментом державного суверенітету України. У 12 ст. Закону викладалися принципи розвитку зовнішньоекономічної діяльності республіки. «Українська РСР, — зазначалося в ній, — самостійно здійснює керівництво зовнішньоекономічною діяльністю, бере безпосередню участь у міжнародному поділі та розвиває економічне співробітництво з іншими державами на основі принципів заінтересованості, рівноправності і взаємної вигоди, бере участь у діяльності міжнародних економічних організацій. Міжнародні угоди УРСР з питань економічної діяльності укладаються відповідно до її законодавства»³⁰. Прийнята на тому ж засіданні Верховної Ради постанова про реалізацію Закону про економічну самостійність спрямована на неухильне дотримання суверенних

прав України і захист її економічних інтересів. У ній підкреслювалося, що «всі дії суб'єктів господарських відносин, які суперечать державному суверенітету і економічним інтересам Української РСР, визнаються недійсними і протиправними»³¹.

Отже, у Декларації про державний суверенітет і Законі про економічну самостійність уперше визначено основні принципи внутрішньої й зовнішньої політики України. Ці два правові акти створювали насамперед передумови для корінних змін у політичному, економічному й соціальному житті республіки. Водночас вони відкривали перспективи і для нової зовнішньополітичної діяльності України як суб'єкта міжнародного права, рівноправного учасника міжнародного спілкування, зокрема її участі в Організації Об'єднаних Націй. Виступаючи у вересні 1990 р. на 45-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, Голова Ради Міністрів УРСР В. Масол проінформував світове співтовариство, що прийнятий парламентом республіки Закон про економічну самостійність «сприяє включенню України в міжнародне життя адекватно її політичному, економічному, інтелектуальному та культурному потенціалу»³².

25 грудня 1990 р. Верховна Рада прийняла постанову «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин». Для забезпечення безпосередніх зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних відносин УРСР з іноземними державами відповідно до Декларації про державний суверенітет Верховна Рада доручила Раді Міністрів УРСР при встановленні дипломатичних, консульських, торговельних відносин з іноземними державами виходити з необхідності найефективнішого забезпечення інтересів України та їх пріоритетності; вирішити питання про акредитацію консульських установ іноземних держав на території України при Міністерстві закордонних справ УРСР; спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі Української РСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах. Уряду пропонувалося передбачити у бюджеті республіки статтю видатків на зовнішньополітичну й зовнішньоекономічну діяльність, ураховуючи факт установаження УРСР безпосередніх відносин з іноземними державами, її участі у загальноєвропейському процесі й міжнародних організацій. Доручалося розробити і дати впродовж першого кварталу 1991 р. на розгляд Верховної Ради проекти законів, що мають регулювати зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні зносини України. Було вирішено також створити систему підготовки кадрів для органів зовнішніх відносин республіки³³.

Постанова Верховної Ради, що визначала конкретні першочергові завдання уряду, міністерства закордонних справ та інших відомств України по розвитку зовнішніх зносин, могла стати етапною в активізації зовнішньополітичної діяльності суверенної Української держави. Проте її реалі-

зація, утвердження справжнього державного суверенітету України, особливо у зовнішній політиці й міжнародних відносинах, було справою нелегкою, враховуючи складну кризову ситуацію в країні, що все більше загострювалась. Зокрема на цьому етапі зовнішньополітичні можливості України були доволі обмеженими, оскільки де-факто наша держава залишалася союзною республікою у складі СРСР, а зусилля української дипломатії на міжнародній арені у напрямі наповнення суверенітету України реальним змістом викликало жорсткий спротив з боку союзного центру і часом нерозуміння з боку лідерів окремих західних держав. Чого варта, наприклад, різка відповідь 1990 року прем'єр-міністра Великої Британії Маргарет Тетчер на запитання про можливість української незалежності й встановлення українсько-британських відносин: «Британія не веде окремих переговорів з Аляскою чи Каліфорнією», — відповіла вона. Або такий приклад: восени 1990 р. делегація УРСР — європейської країни, члена-засновника ООН і учасника її 15-ти спеціалізованих установ і члена понад 60-ти їх постійних чи тимчасових органів, — так і не отримала навіть статусу спостерігача на Паризькій зустрічі у верхах Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ). На знак протесту міністр закордонних справ УРСР А. Зленко вийшов зі складу спільної радянської делегації, очолюваної Президентом СРСР М. Горбачовим, і залишив саміт. І все ж навіть у цих непростих умовах удалося закласти фундамент майбутніх відносин із деякими принципово важливими для нашої країни державами.

Першочергового значення у розвитку двосторонніх відносин Україна надавала налагодженню безпосередніх контактів із сусідніми державами. Успішний початок у цьому процесі покладено у взаємовідносинах з Угорською Республікою, керівництво якої виявляло надзвичайно велику зацікавленість щодо набуття Україною державного суверенітету і сміливо підтримувало й заохочувало всі її починання у зміцненні незалежності. Історія становлення новітніх українсько-угорських відносин бере свій початок ще з кінця 1989 р., коли в Угорщину прибула українська делегація, очолювана міністром культури УРСР Ю. Олененком. Уперше в сучасній історії України було підписано двосторонній протокол про співпрацю сусідніх країн у галузі культури³⁴. У серпні 1990 р. на запрошення міністра закордонних справ Угорщини Г. Єсенські відбувся робочий візит міністра закордонних справ УРСР А. Зленка до Угорської Республіки.

До речі, як згадував згодом А. Зленко, «цьому намагалося зашкодити Посольство СРСР в Угорщині, яке відстежувало кожний наш крок і навіть попереджало, що «не допустить будь-яких дій», які не узгоджувалися б із союзними відомствами»³⁵. Водночас зустріч міністрів закордонних справ стала підготовкою до відвідування України Президентом Угорської Республіки.

27 вересня 1990 р. в Києві відбулася зустріч Голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука і Президента Угорської Республіки А. Гьонца, який прибув в Україну з офіційним візитом. Слід підкреслити, що це був перший офіційний візит до нашої республіки глави іншої держави після прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України. Відбулися українсько-угорські переговори по широкому колу питань двосторонніх відносин, у результаті яких було прийнято Спільну Заяву.

У цьому важливому міжнародно-правовому документі Українська РСР та Угорська Республіка підтверджували своє прагнення підтримувати і розвивати взаємовигідну співпрацю й добросусідські відносини, що відповідають їх національним інтересам і не спрямовані проти третіх сторін, ґрунтуються на Статуті ООН, документах Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі, загально визнаних принципах і нормах міжнародного права. Це було дуже важливо з огляду на легітимацію Декларації про державний суверенітет УРСР. Сторони також заявляли про невід'ємне право народів України та Угорщини визначати свій внутрішній і зовнішній статус без втручання ззовні та здійснювати свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток³⁶.

Серед інших документів, що закладали основи якісно нових, прямих двосторонніх відносин України із сусідніми східноєвропейськими країнами, була і Декларація про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин, підписана 13 жовтня 1990 р. під час офіційного візиту в Україну міністра закордонних справ Республіки Польща К. Скубішевського. У ній Україна і Польща заявляли про своє прагнення до утвердження між ними як суверенними державами добросусідських відносин і підтримання й розвитку взаємовигідної співпраці, що відповідають їх національним інтересам. Основою цих відносин, підкреслювалось у Декларації, є принципи Статуту ООН, Гельсінського Заключного акта та інших документів Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі, зокрема принципи суверенної рівності, непорушності кордонів, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи, мирного врегулювання спорів.

Українська РСР і Республіка Польща заявили, що вони не мають одна до одної жодних територіальних претензій, розглядають існуючий між ними державний кордон як непорушний тепер і в майбутньому і вважають це важливим елементом миру й стабільності в Європі. У Декларації наголошувалось, що Україна і Польща будуть всебічно заохочувати українсько-польські зв'язки, усвідомлюючи етнічну й культурну спорідненість українського і польського народів і дбаючи про збереження позитивної спадщини їх багатотисячолітніх відносин³⁷. Отже, був зроблений перший, досить важливий, крок на шляху до українсько-польського примирення, що згодом

стало важливою опорою нової Східної Європи, а в ширшому сенсі — гарантом геополітичної стабільності у цій частині світу.

Згідно з Декларацією про державний суверенітет Міністерство закордонних справ України вживало сплановані заходи по встановленню прямих зв'язків республіки з іншими європейськими країнами. Вирішувалося важливе завдання — створення якісно нової моделі двосторонніх відносин України із сусідніми країнами Східної Європи: Польщею, Чехо-Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Болгарією — на основі рівноправної співпраці й партнерства, з оформленням цих умов у відповідних міждержавних договорах і угодах. Водночас розпочались активні переговори з представниками США, Канади, країн Західної й Центральної Європи. Наприклад, згадуючи напружені переговори у Бонні 19–22 грудня 1990 р. з міністром закордонних справ Федеративної Республіки Німеччини Г. Геншером, який на той час обіймав посаду Голови Ради міністрів закордонних справ держав-учасниць Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі, А. Зленко зазначав, що Геншера можна вважати одним із батьків українсько-німецького партнерства, який «бачив Україну як важливого європейського гравця, якого єднатимуть з ЄС насамперед відкриті ринки» і тому «сам запропонував сприяти Україні в її якнайшвидшому визнанні країнами ЄС та у прийнятті до НБСЄ»³⁸.

Щодо відносин із республіками СРСР, то згідно з Декларацією про державний суверенітет України вони налагоджуватимуться на основі договорів, укладених на принципах рівноправності, взаємоповаги і невтручання у внутрішні справи. Зокрема із санкції Верховної Ради почали встановлюватися такі зв'язки з іншими республіками, що протиставили себе союзному центру. У жовтні 1990 р. підписано Заяву про взаємовідносини між УРСР і БРСР, листопад–грудні договори про основи відносин в обхід горбачовського центру укладено Україною з Російською Федерацією і Білоруською РСР, упродовж 1991 р. — з Казахською РСР, Республікою Киргизстан, Узбекистаном, Азербайджаном, проведено переговори щодо підготовки та укладення такого договору з Республікою Молдова. Ці договори відкривали нові перспективи у відносинах України із союзними республіками. Уперше після їх входження до Союзу РСР визначались основи взаємовідносин через проголошення державного суверенітету республік. Окрім визнання незалежності сторін, договорами передбачалася повна самостійність при розв'язанні всіх проблем, установлення двосторонніх відносин на взаємовигідній основі, у дусі братерства, дружби і співпраці в усіх галузях суспільного життя. Вони фактично створювали основу принципово нового союзу республік, відносини між якими формуються на спільності політичних, економічних та культурних інтересів їх народів. Зокрема Голова Верховної Ради України Л. Кравчук під час

укладення договору з Білоруською РСР 29 грудня 1990 р. зазначив, що «ми закладаємо фундамент нового Союзу суверенних держав, даємо початок відповіді на запитання — яким бути нашому Союзу»³⁹.

Щоб запобігти падінню економіки, викликаного неспроможністю центральних органів влади Союзу позитивно вплинути на кризову соціально-економічну ситуацію в республіках, і зберегти народногосподарські зв'язки між ними, у жовтні 1990 р. — січні 1991 р. Україна уклала міжурядові двосторонні угоди про економічну і культурну співпрацю на 1991–1995 рр. з усіма 14 союзними республіками. Це дало зокрема можливість помітно прискорити укладення на 1991 р. договорів між підприємствами та організаціями про взаємні поставки продукції. Упродовж 1991 р. Україна уклала угоди практично з усіма республіками про принципи торговельно-економічної співпраці⁴⁰.

Проте акцент на розвиток двосторонніх відносин із зарубіжними країнами не означав зменшення уваги до питань участі України у діяльності ООН та інших міжнародних організацій. Навпаки, в умовах нового міжнародно-правового статусу України важливим було не лише закріпити свої позиції як одного із фундаторів-засновників Організації Об'єднаних Націй, а й подальшою активізацією участі в її діяльності сприяти перетворенню ООН в ефективно діючий інструмент миру і загальної безпеки, використати можливості цього визнаного світового політичного центру координації міжнародної співпраці для вступу суверенної України рівноправним членом у світове співтовариство, підвищення її авторитету і впливу на міжнародній арені.

Цю лінію зовнішньополітичної діяльності України підтверджено на 45-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, що відкрилася 18 вересня 1990 р. Глава делегації УРСР А. Зленко наніс візит Генеральному секретареві ООН Х. Пересу де Куельяру, проінформував його про прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет і підкреслив при цьому, що в своїй зовнішньополітичній діяльності Республіка керуватиметься положеннями цього документа. Генеральний секретар ООН, своєю чергою, високо оцінив внесок Української РСР у справу зміцнення миру й безпеки, її корисні ініціативи з низки актуальних міжнародних проблем. Він побажав подальших успіхів у демократичних перетвореннях суспільно-політичного життя України⁴¹.

Нові орієнтири зовнішньої політики України як суверенної держави та активні зусилля української дипломатії по встановленню й закріпленню безпосередніх контактів і двосторонніх відносин, розширенню її міжнародних зв'язків, а також становище в Україні після проголошення Декларації про державний суверенітет виявляли зацікавлену увагу зарубіжних спостерігачів — політичних діячів, дипломатів, представників ділових кіл багатьох країн і керівників міжнародних організацій. Підтвердженням

цьому може бути зокрема відвідання України 12–14 вересня 1990 р. делегацією підкомітету Північноатлантичної асамблеї по Східній Європі та Радянському Союзу, очолюваної головою підкомітету Яном Петерсеном (Норвегія).

Новою формою зовнішніх зв'язків України стали міжпарламентські контакти. Приймання у Верховній Раді УРСР зарубіжних парламентських делегацій, а також безпосередні стосунки народних депутатів із зарубіжними парламентарями під час поїздок до інших країн сприяли розвитку міжнародних відносин України, їх демократизації, ознайомленню із зарубіжним досвідом та його використанню в умовах становлення демократичних інститутів суверенної Української держави. Враховуючи роль міжпарламентських зв'язків, особливо у розвитку двосторонніх відносин країни з іншими державами, Президією Верховної Ради у грудні 1990 р. прийнято спеціальну постанову про підвищення ефективності міжнародних зв'язків Верховної Ради УРСР⁴².

У листопаді 1990 р. Москва розіслала у союзні республіки проект нового Союзного договору, у розробці якого Україна участі практично не брала. Зокрема 28 вересня, напередодні відкриття чергової сесії українського парламенту, було обнародовано звернення Президії Верховної Ради до громадян України, в якому підкреслювалося, що до досягнення «стабілізації політичної і економічної ситуації, побудови правової суверенної Української держави і прийняття нової Конституції республіки» Президія ВР вважає укладення Союзного договору «передчасним». Поступово почала превалювати думка, що Україна може брати участь у переговорах щодо підготовки проекту лише на основі Декларації про державний суверенітет. Про це говорив Голова Верховної Ради УРСР у своєму виступі на Всесвітньому економічному форумі, що відкрився 31 січня 1991 р. в швейцарському м. Давосі.

30 травня — 1 червня 1991 р. відбувся перший офіційний візит Голови Верховної Ради України Л. Кравчука за кордон — в Угорську Республіку. Відбулися переговори з Президентом Угорщини А. Гьонцем, Прем'єр-міністром Й. Анталлом, Головою Державних Зборів Д. Сабадом. 31 травня в угорському парламенті було підписано дев'ять важливих двосторонніх документів, що мали регулювати співпрацю у різних галузях і фактично заклали фундамент договірно-правової бази українсько-угорських відносин. Серед них — Декларація про основи відносин між Української РСР і Угорською Республікою, що розвивала і доповнювала Спільну Заяву керівників двох сусідніх держав, підписану в Києві 27 вересня 1990 р. У цьому документі передбачалося, що його положення становитимуть основу для укладення відповідного міждержавного договору між Україною та Угорщиною. Було домовлено про створення міністерствами закордонних

справ двох республік спільної робочої групи експертів для підготовки проекту Договору про добросусідство і співробітництво між Україною та Угорщиною. Принципове значення у плані договірно-правового оформлення взаємовідносин мало підписання українсько-угорської Консульської конвенції. Українською РСР і Угорською Республікою підписані також на міждержавному рівні Декларація про основні напрями співробітництва в гуманітарній сфері, Декларація про принципи співробітництва щодо забезпечення прав національних меншин, міждержавна Угода про торговельно-економічні зв'язки і науково-технічне співробітництво⁴³.

Будапештська зустріч найвищих керівних державних діячів Української РСР і Угорської Республіки була показником того, що добросусідські відносини між двома країнами розвиваються по висхідній лінії. Підписані документи стали початком створення нової правової основи відносин між сусідніми суверенними державами і викликали велику зацікавленість і схвалення світового співтовариства. Утім на інтенсивний розвиток українсько-угорських міждержавних відносин була й інша реакція, зокрема із Москви. Напередодні офіційного візиту Л. Кравчука до Угорщини, Міністерство закордонних справ СРСР через своє посольство в УР «нагадувало» офіційним угорським властям, що «Україна — це тільки частина Радянського Союзу» і водночас здійснювало шалений тиск на українських дипломатів, про який зокрема відверто згадує один із них — майбутній перший Надзвичайний і Повноважний посол України в Угорській Республіці Д. Ткач⁴⁴.

У липні–серпні в Ново-Огарьові під Москвою Президент СРСР М. Горбачов кілька разів збирав лідерів республік для завершальних консультацій по проекту Союзного договору. Одразу після створення неконституційного органу — Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС, російська аббревіатура — ГКЧП) вранці 19 серпня до Києва прибув командувач Сухопутних військ СРСР генерал В. Варенников. У супроводі місцевого генералітету він з'явився до Голови Верховної Ради УРСР з повідомленням про події, що сталися у Москві. Він попередив, що спроби невиконання наказів ДКНС призведуть до негайного запровадження в республіці надзвичайного стану. Л. Кравчук і Верховна Рада зайняли позицію ухильного очікування. Лише повний провал московського путчу, вирішальна роль в якому належала Б. Єльцину та його прибічникам, зберіг Україну від втрати національного суверенітету і повернення її до тоталітарних часів.

24 серпня 1991 р. на позачерговій сесії Верховної Ради з доповіддю про політичну ситуацію виступив Голова Верховної Ради УРСР Л. Кравчук. У доповіді й співповідях (від парламентської більшості виступив О. Мороз, від демократичної опозиції — І. Юхновський) висловлювалася одна думка: про необхідність ужиття рішучих заходів щодо захисту суве-

ренітету України. Л. Кравчук запропонував створити Раду оборони, Збройні сили України, Національну гвардію, прискорене формування Конституційного суду. Пропонувалося ухвалити закон про статус військ, розташованих на території України, вирішити питання про департизацію правоохоронних органів республіки, ужити заходів щодо забезпечення економічного суверенітету. Зокрема уряд мав організувати перехід у власність України підприємств і організацій союзного підпорядкування, увести в обіг власну грошову одиницю й забезпечити її конвертування. У ті критичні дні ці заходи означали утвердження незалежного статусу України. УРСР припиняла своє існування, народжувалася самостійна Україна. Щоб надати цілковитої легітимності цим доленосним рішенням, І. Юхновський від імені Народної Ради запропонував проголосити акт, в якому мав бути зафіксований новий державний статус України, а потім підтвердити цей акт на всенародному референдумі. Одночасно Народна рада виступила з вимогою заборонити діяльність Комуністичної партії України. У другій половині дня Верховна Рада проголосила Акт незалежності України. Водночас Верховна Рада визнала за необхідне провести 1 грудня 1991 р. всеукраїнський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України і вибори Президента України.

1 грудня 1991 р. народ України вільним волевиявленням підтвердив «Акт проголошення незалежності України», схвалений Верховною Радою 24 серпня. Понад 90 % учасників всеукраїнського референдуму висловилися за незалежну Україну. До речі, у цьому референдумі вперше взяли участь громадяни України, які перебували за кордоном у тих країнах, де були наші представництва, а Швейцарія навіть зробила у цьому разі виняток, оскільки її законодавство забороняє організацію голосування іноземних громадян на виборах у своїх країнах.

У Зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» від 5 грудня 1991 р. проголошено про намір будувати вільну, незалежну Українську державу на високих принципах свободи, демократії, гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності всіх національностей, етнічних груп, що разом з українцями становлять 52-мільйонний народ України. Наголосивши, що зовнішня політика України буде базуватися на загальноновизнаних нормах міжнародного права, Верховна Рада закликала парламенти та уряди країн-учасниць НБСЄ підтримати її намір стати безпосереднім і повноправним учасником загальноєвропейського процесу, брати участь в інших європейських структурах. Україна заявила про готовність встановити з іншими державами дипломатичні відносини і зміцнювати двосторонні відносини з ними на засадах рівноправності, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи, визнання територіальної цілісності й непорушності існуючих кордонів. Вона підтверджувала готовність

виконувати свої міжнародні зобов'язання, у тому числі й по міжнародних договорах колишнього Радянського Союзу, що не суперечать її Конституції і національним інтересам. Згідно з Декларацією про державний суверенітет Україна заявляла, що у майбутньому не буде ядерною державою⁴⁵.

Акт проголошення незалежності України, а також результати всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. створили необхідні правові й політичні передумови для становлення незалежної Української держави, а отже, і для утвердження України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин. Саме результати референдуму стали ключовим моментом у процесі міжнародного визнання України, що розпочався відразу після вільного народного волевиявлення. Хвиля визнання і встановлення дипломатичних відносин з іноземними державами була безпрецедентною. Вона стала показником того, що міжнародне співтовариство розглядає незалежну Україну як запоруку стабільності на теренах колишнього СРСР і гарантію незворотності демократичних процесів і геополітичних змін у Східній Європі. Вагому роль у тому, що незалежна Україна досить швидко й переконливо здобула визнання у світі, відіграв цивілізований і мирний шлях побудови суверенної держави, який вона обрала, а також її членство в ООН, адже найчастіше саме в стінах її штаб-квартири у Нью-Йорку українська дипломатія встановлювала контакти з представниками інших країн для здобуття ними підтримки української незалежності. Плодами цієї роботи, зазвичай, ставало взаємне визнання і встановлення дипломатичних відносин.

Перший дзвінок із вітанням з нагоди підтвердження референдумом незалежної України тодішній міністр закордонних справ А. Зленко отримав від свого російського колеги А. Козирєва. Спеціальний посланник польського уряду в Києві Є. Козакевич першим 2 грудня 1991 р. офіційно повідомив Міністерство закордонних справ України про визнання України Республікою Польща. Того самого дня Прем'єр-міністр Канади Б. Малруні заявив, що Канада визнає Україну як незалежну державу. 3 грудня Україну визнала Угорщина і того ж дня було підписано протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Угорської Республікою і в Києві почало працювати посольство Угорщини. 4 грудня Україну визнали Литва й Латвія, а Президент Російської Федерації Б. Єльцин зробив заяву «Про визнання Росією незалежності України». 5 грудня Україну було визнано Аргентиною, Болгарією, Болівією, Росією, Хорватією, 6 грудня — Естонією і Кубою, 8 грудня — Чехією і Словаччиною, 11 грудня — Словенією, 12 грудня — Грузією, 16 грудня — Туреччиною, 18 грудня — Вірменією, 19 грудня — Швецією, 20 грудня — Туркменістаном і Киргизією.

Найвизначальнішими у процесі міжнародного визнання стали останні дні 1991 р.: Україну визнали всі держави «Великої сімки», що стало показником остаточного перелому в позиції світової громадськості стосовно

незалежності нашої держави. Зокрема США, Мексика, Ізраїль визнали Україну 25 грудня, Бразилія, Індія, Австралія і ФРН — 26 грудня, Франція і Китай — 27 грудня, Японія та Італія — 28 грудня, Велика Британія та Іспанія — 31 грудня. Отже, лише впродовж грудня 1991 р. Україну як повноправний суб'єкт міжнародних відносин визнали 68 держав світу. Упродовж січня 1992 р. незалежну Україну визнали ще 37 держав Європи, Америки, Азії та Африки.

Офіційне оформлення дипломатичних відносин з більшістю країн відбувалося майже одночасно з визнанням ними незалежності Української держави. Уже до першої річниці проголошення незалежності статус відродженої Української держави визнали 132 країни, з них 110 встановили з нею дипломатичні відносини. Процес міжнародного визнання незалежної України згодом завершився встановленням з нею відносин майже всіма державами світу – членами Організації Об'єднаних Націй: станом на 1 січня 2004 р. Україну визнали і встановили з нею дипломатичні відносини 173 країни світу⁴⁶.

Визнання відбувалося не лише на двосторонньому рівні, а й на рівні міжнародних організацій. 30 січня 1992 р. Україна стала членом першої для неї європейської інституції — Наради з безпеки та співробітництва в Європі (з грудня 1994 р. — Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), а трохи пізніше — 10 березня 1992 р., приєдналася до Північноатлантичної Ради із співробітництва (з 1998 р. — Рада євроатлантичного партнерства). 14 липня 1992 р. Україна подала офіційну заявку на членство в Раді Європи.

Паралельно з міжнародним визнанням України досить активно здійснювалося відкриття дипломатичних представництв іноземних держав. На початок 1994 р., наприклад, в Україні функціонувало вже 50 іноземних посольств, 5 представництв міжнародних організацій, а також 7 консульських установ. Наприкінці 1994 р. в Україні були акредитовані посли 78 держав, з них 55 із резиденцією у Києві, а через десять років в країні вже діяли 67 дипломатичних представництв зарубіжних країн і 16 представництв міжнародних організацій.

Стрімке визнання України на міжнародному рівні дало поштовх до ґрунтовної розробки її зовнішньополітичної концепції. Визначені ще Декларацією про державний суверенітет принципові засади зовнішньої політики України необхідно було конкретизувати з урахуванням тих реальних проблем, що постали перед молодого державою після проголошення її незалежності. Активна, цілеспрямована, чітко окреслена й послідовна зовнішня політика мала забезпечити сприятливі умови для державотворчих процесів, економічного й культурного піднесення України як вільної незалежної держави і водночас — забезпечити її трансформацію у пов-

ноцінний суб'єкт міжнародних відносин та участь у розв'язанні низки глобальних і регіональних проблем, що потребували об'єднання зусиль світового співтовариства.

Згідно з Декларацією про державний суверенітет і Актом незалежності України принципово новими рисами її зовнішньополітичної діяльності у перші роки незалежності були: утвердження державності й зміцнення незалежності України; активна розбудова двосторонніх відносин і налагодження стратегічного партнерства з важливими для неї державами світу; повернення до Європи, від якої Україна впродовж століть була штучно ізольована, зокрема включення до загальноєвропейського процесу, розвиток співпраці з ЄС і НАТО; захист національних інтересів у світі, зокрема у складних відносинах з окремими державами-сусідами; створення сприятливого зовнішнього оточення й забезпечення національної безпеки молодій державі.

Отже, головною особливістю становлення зовнішньої політики незалежної України наприкінці ХХ ст., на відміну від його початку, були відносно мирні умови розпаду СРСР. Помітний вплив на формування зовнішньої політики України має її геополітичне становище на стику цивілізацій і культур. Внутрішня стабільність України стала запорукою незмінності геостратегічних трансформацій, що відбулися в Європі й світі після закінчення «холодної війни».

«Внутрішньополітичний союз із розрахунку» між українськими національно-демократичними силами і прагматичним крилом компартійної номенклатури став універсальним ключем до розв'язання проблем становлення незалежності України та її зовнішньої політики. Водночас ця «родова травма» суттєво позначилася на подальшому розвитку зовнішньої політики України та дала їй характерну специфіку, що відрізняє й досі багатовекторний курс України від зовнішньополітичних пріоритетів наших сусідів із країн Центральної Європи.

---

¹ Бжезінський Збігнев. Україна у геостратегічному контексті. — [Перекл. з англ.]. — К., 2006. — С. 70.

² Касьянов Георгій. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. — К., 2008. — С. 36.

³ Зленко А.М. Формування та еволюція зовнішньополітичної стратегії України (1991–2004 рр.). Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук. — К., 2006. — С. 7.

⁴ Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001. — 736 с.

⁵ Івченко О.Г. Україна в системі міжнародних відносин. Історична ретроспектива та сучасний стан. — К., 1997. — 687 с.

⁶ *Матвієнко В., Головченко В.* Історія української дипломатії ХХ століття у постатях: Монографія. — К., 2001. — 266 с.; *Табачник Д.В.* Історія української дипломатії в особах. Навч. посіб. — К., 2004. — 638 с.

⁷ *Корнєєнко Б.І.* Спогади посла (перші кроки української дипломатії). — К., 2005. — 256 с.

⁸ *Зленко А.М.* Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. — Харків, 2003. — 559 с.; *Його ж.* Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму. Виступи, промови та статті. — К., 2001. — 370 с.

⁹ *Зленко А.М.* Зовнішньополітична стратегія і дипломатія України. — К., 2008. — 379 с.

¹⁰ *Василенко С.Д.* Європейський вибір України: Монографія. — Одеса, 2003; *Ковальова О.О.* Стратегія євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України: Монографія. — К., 2003; *Чекаленко Л.Д.* Зовнішня політика і безпека України. Людина – Суспільство – Держава – Міжнародні структури. — К., 2004. — 352 с.; *Її ж.* Зовнішня політика України. — К., 2006. — 710 с.

¹¹ *Данільян О.Г.* Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації. — Харків, 2002. — 285 с.

¹² Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин: підручник. — К., 2008. — 512 с.

¹³ *Осадчук Б.* Україна, Польща, світ. Вибрані статті. — К., 2001. — 356 с.

¹⁴ *Литвин В.М.* Україна: Європа чи Євразія? — К., 2004. — 512 с.

¹⁵ *Гальчинський А.С.* Україна — на перехресті геополітичних інтересів. — К., 2002. — 180 с.

¹⁶ *Орел А.* Геополітичний вибір України — чи є вихід із глухого кута? // *День*. — 2005. — 27 жовтня. — С. 5.

¹⁷ *Орел А.* Суперництво з Москвою смерті подібно // *День* — 2006. — 7 березня. — С. 5.

¹⁸ *Кучма Л.Д.* После майдана. — К., 2005. — 688 с.

¹⁹ *Барааш Ю.Н.* Європейський нейтралітет і невизначеність України. — Донецьк, 2002. — 166 с.

²⁰ *Канцелярук Б.І.* Східноєвропейська дилема Америки. — К., 1995. — 200 с.

²¹ *Чалий О.* Енергетична дипломатія України: план дій на час «Ч» // *Дзеркало тижня*. — 2005. — № 51 — 30 грудня. — С. 4.

²² *Ковальова О.О.* Стратегії європейської інтеграції: як реалізувати європейський вибір України. — К., 2003. — 340 с.

²³ *Копійка В.В.* Європейський Союз: досвід розширення і Україна. — К., 2005. — 448 с.

²⁴ *Михальченко М.І.* Україна як новий реальний запасний гравець Європи. — К., 2004. — 487 с.

²⁵ Див.: Україна в європейських міжнародних відносинах. Науковий збірник / Відп. ред. С.В. Віднянський. — К., 1998. — 526 с.; Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / За ред. А.І. Кудряченка. — К., 2009. — 544 с.; Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку: колективна монографія. — К., 2010. — 405 с.; *Волович О.* Регіональне лідерство України у Центрально-Східній Європі: міф чи реальність? // Актуальні питання євроатлантичної інтеграції України. Зб. наук. праць. — К., 2005. — 364 с.

²⁶ *Горенко О.М.* Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна. — К., 2002. — 331 с.

²⁷ Див.: Мельникова І.М. Біля джерел формування зовнішньої політики суверенної Української держави // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 5. — К., 1995. — С. 11–12.

²⁸ Україна на міжнародній арені. Зб. документів і матеріалів. 1986–1990 рр. — К., 1993. — С. 6.

²⁹ Зленко А. Орієнтири на сьогодні і на майбутнє // Політика і час. — 1991. — № 1. — С. 78.

³⁰ Україна на міжнародній арені. Зб. документів і матеріалів. 1986–1990 рр. — С. 18.

³¹ Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1990. — № 34. — С. 666.

³² Україна на міжнародній арені. Зб. документів і матеріалів. 1986–1990 рр. — С. 92.

³³ Там само. — С. 34–35.

³⁴ Ткач Д.І. Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія. — К., 2004. — С. 414.

³⁵ Зленко А.М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. — Харків, 2003. — С. 65.

³⁶ Україна на міжнародній арені. Зб. документів і матеріалів. 1986–1990 рр. — С. 20–21.

³⁷ Там само. — С. 27–30.

³⁸ Зленко А.М. Дипломатія і політика. — С. 68–71.

³⁹ Правда Украины. — 1991. — 3 января.

⁴⁰ Див.: Грищенко М.В. Відносини України з державами-республіками колишнього Союзу (1990 — перша половина 1993 р.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 5. — С. 32.

⁴¹ Правда Украины. — 1990. — 25 сентября.

⁴² Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1991. — № 5. — С. 132–133.

⁴³ Там само. — 1991. — № 25. — С. 670–671.

⁴⁴ Ткач Д.І. Вказ. праця. — С. 414–415.

⁴⁵ Урядовий кур'єр. — 1991. — № 23–24.

⁴⁶ Див.: Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. — К., 2004. — Т. 1. — С. 194–199.

В статье рассматриваются исторические особенности становления внешней политики независимой Украины, первые шаги молодой украинской дипломатии по обеспечению ее международного признания в 1990–1991 гг.

Ключевые слова: *Украина, независимость, внешняя политика, международное признание.*

The essay presents a historical specifically of development the foreign politic of independent Ukraine, the first steps of young Ukrainian diplomacy to secure its international recognition in 1990–1991.

Key words: *Ukraine, independents, foreign politic, international recognition.*